

*JELŐGE: Az élet küzdelem, a küzdelem
jutalma: halál az egyénnek
fennmaradás a fajnak . . .
(Apáthy előadása!)*

Állj meg Apáthy István, utolsó útagon egy pillanatra! Nézzünk szembe még egyszer utóljára s csináljuk meg a nagy földi elszámolást!

Mi, akik itt megjelentünk: elsősorban professor társaid, mélyen megindult szívvel gondolunk a Múltra; mi: hűséges tanítványaid, akik úgy csüggtünk Rajtad, kiket nagy elméd fénye úgy fogva tartott, miként a koromsetét éjben hirtelen kigyulladó ívlámpa az éjjeli lepkéket — megkeseredett lélekkel éljük át újból szellemi napsugarad fényözönében eltöltött kedves óráinkat . . .

Amikor 2 nappal ezelőtt utolsó dobant nemes szíved, fényes elméd örökre elborult — vala évfordulója egyik nagy napodnak; ekkor tartottad „kincses“ Kolozsvárott 19 évvel ennekelötte rectori székfoglaló beszéded.¹⁾ Ez alkalommal is a „jövőbé néző szemmel“ tekintél, s hangzott vala ott ajkadról a szó: „Természetvizsgáló ül most a

1) A fejlődésnek nevezett átalakulásról. Rectori székfoglalóbeszéd, mellyel Dr Apáthy István 1903 szept. 27-én a kolozsvári tudományegyetem 1903|4. tanévét megnyitotta. — Kolozsvár 1904: 1—35. 8.

mondád mindenkinek — aggressivusnak, intoleránsnak mondtak . . .

Őszinte voltodnál fogva hamarosan kiismerhetett bárki, — sok gyenge character ennek alapján használt ki önös céljaira, s Te enmagad észre sem vevéd azt . . .

Jó lelked szemüvegén át szemléléd a világot, s mint *igen rossz* emberismerő, sok-sok tekintetben gyermekes naiv gondolkodású — észre sem vevéd, hogy miként visznek lépre, hogy uzsoráznak ki, mennyien elősködnek Rajtad, majd hagynak ott, — céljaikat elérvén. Fájt Néked, ha észreved, hogy csalatkoztál, de sohasem okúttál! . . . Nemes szíved jóságát tovább osztogattad.

Mennyi energiát fordítottál, Kolozsvár társadalmában dolgozva az emberiség javítására! Pöröly — és nem kalapács! — csapásokkal minden erőd megfeszítéd, hogy a következő nemzedék testi, értelmi és erkölcsi hanyatlásának gátat vess! A *legjobbak kiválogatódását*, a *legalkalmasabb és legarravalóbbak fennmaradását* szóval, tettel szolgáltad.

Mily magasztos szempontokért küzdöttél, verejtékeztél, amikor hazánk erkölcsi *regenerációján* dolgozál, amikor a Világháború folyamán még jobban tönkrement *erkölcs* talpraállításán kemény csákány vágásokkal alapoztál — a társadalom előkészítésén dolgozva, hogy a *felekezet, párt- és osztályköziséget* meg lehessen teremteni! Igaz testvéri szeretettel akartad embertársaid *előre neveléssel* megóvni minden rossztól, s ro-

hogó lánggal felcsapó igaz magyar lelked szikráját szórtad szét állandóan írásaidban, beszédedben, előadásaidban, környezetedbe, hogy mindennemű munkánk végeredményben mégis tisztán és csupán a *magyar Állam eszme szolgálatában* álljon.

Elnéző voltál a gyengével szemben, megbocsátottál az Ellened vétőnek, sokszor — érdemtelenül bár . . . Jót tevéél mindenkivel; Kolozsvár siketnémáin, tüdőbeteg szegényein, a segélyre szorulóknak és hontalanná váltak ezreinek segített gondoskodásod. Jót tenni embertársaiddal — Néked elemed volt. Tragicumod, hogy ennek ellenére is rosszat szórtak Rád.

Felszórják, hogy utóbbi időben kevesebb¹⁾ energiát fordítottál szaktudományodra. Feledik ezek, hogy mit alkottál addig és miért tevéél emezt, miért fordultál a politika felé? — Magyarázatát adom.

Mi: tanítványaid — álmoként gondolunk fénykorodra! A szerény kis **Mikólak** ott a Múzeumkertben! Egyszerű kis szobáiban, s annak előtte, míg a kis Mikólak-ot valamelyest kibővítettél: magánlakásodon, nagynevű tudósokat²⁾ vezettél be az idegtani

1) Azt persze már kevesen akarják tudni, hogy a napi közügyek elintézése után este hazatérve minden áldott nap azért a laboratóriumban dolgozál hajnalig! Sok értékes munka sajtó alá rendezésére nem volt idő, s megtörtént, hogy többre más külföldi is rájött s megelőzött a közlésben.

2) Dr Paton Stewart (Baltimore), Dr Mollier Siegfried (München), Dr Joris Hermann (Bruxelles), Dr Godlewski Emil (Kra-kow), Dr Boeke Jan (Amsterdam), Dr Hasselwander Albert (München) és a t.

vizsgálatokba, mert akkor mindenki Tőled akarta eltanúlni: az idegtanban forradalmat előidéző munkáid olvastán, a külföldi congressusokon Általad bemutatott praeparatumaidnak láttán — mikrotechnicád titkos fogásait . . .¹⁾ Hozzád kellett vala menni minden tanúlnivágyónak, mivel nagyszabású mikrotechnikai könyvednek²⁾ akkoron csupán még 1, ill. 2 kötete jelent meg. Torso maradt munkád éppúgy, mint a *Hirudineak* monographiája, s miként sok más terjedelmes műved kéziratban hever — mert hatalmas conceptiójú elméd munkásságát oly szerény kezekben, aminőt a kis Mikólak adott, nem elégedhetett meg.

Hatalmas laboratoriumok, legjobb laboratoriumi felszerelés, gazdag szakkönyvtár — lebegett szemed előtt, hogy megmutasd a nagy világnak: a maroknyi magyar nemzet is felveszi a harcot a világ nagy tudományos vetélkedésében és elsőnek kerül ki, mert *qualitása mindig van olyan, aminő bármelyik más nemzeté . . .* Sok írásodban megörökítéd, hogy nálunk, sajnos, a *tudós munkáját nem becsülik meg*, a mi contraselectiók légkörünkben *csupán és kizárólag politikai érdemeket honorálnak* a — *tudós emberek-nél is!* Tételeid jól is állítottad fel, de ott

1) (Utólagos jegyzet) Amelyről a tudományos ellenfelek is elismerik halála után, hogy Apáthy-t e téren a „magister mundi” jelző illeti meg (1. Dr. M. Lenhossék in *Pester Lloyd* 69. Jahrg Nr. 223, 1 Okt. 1922, S. 9).

2) Die Mikrotechnik der thierischen Morphologie I. Bnd 1896, II. Bnd 1901.

tragicumod, hogy *hamar elkészültél vele, s mint mondom: túl sok rendet, túl sok irányban vágtd!* Más átlag ember hosszú életen át tesz-vesz, szorgalmatoskodik, amig kihüvelyez valamelyes eredményt — s emberi gyengeség, hogy az ilyen munkát a nagy közíudat jobban értékeli! És mert *sok új megállapításod* van, amelyet az egész tudományos világ átvett és elismert, szereztél Magadnak legtöbb ellenséget. Új csapásokon mentél következetes szigorúsággal. Nagy elméd átvilágított más területre is — ellenséget szerzett Néked. A természettudományos műszavak használandó írásmódja¹⁾ éles polemiát hívott ki. Mái napig is küzdünk a „kolozsvári, Apáthy-féle írásmód“ mellett s táborunk bizony növekedőben volt.

Dacára sok nehéz küzdelmednek, kénytelenek voltak elismerni mindenütt nagy szellemed, amelyek szakmunkáidból sugárzottak ki. A legelőkelőbb tudományos testületek választottak be taggá (közte a Magyar Tudományos Akadémia 1898-ban levelező tagjává, a francia biológiai társaság szintén, a belga királyi Orvos Akadémia 1905-ben tiszteleti taggá).

1885-ben még melegszívü emberre valló, a kórtermekben éles megfigyeléssel szemlélődő mivoltodat hüen festő munkád (Az út a rév-

1) I. Értesítő az Erdélyi Muzeum Egylet orv. term. tud. szakosztályáról XXV. évf. 1900. XXII. k. Kolozsvár 1901: 101—123; Muzeumi Füzetek I. 1906: 1—X. Term. tud. Közöny XLII. 1910: 369—374. ú. ott XLIII. 1911: 289—300., 350—2. Akadémiai Értesítő 332—334. füz. 1917: 493—497., 580—2.

part felé, Klinikai képek) Budapesten jelenik meg, a következő három év már **Napoli** zoológiai állomása bűváraként künt talál, ahonnet visszatérve 27 éves korodban kerülsz a kolozsvári egyetemre s itt töltöttél 32, folytonos munkában eltelt hosszú esztendő. Nagynevű elődeid a kolozsvári katedrán **id. Entz Géza** és **Daday Jenő** sok értéket hagytak maguk után ott, nagyranevelése e tudományos hagyatéknak a Te érdemed vala. Tudományos eredményeid közlésével nem késlekedtél, s az Erdélyi Múzeum Egyesület orvostermészet-tudományi Értesítője, valamint sok német, olasz, francia és angol folyóirat, Kolozsvárra kerülésed óta elvitázhatatlanul mutatta, megnyit munkálkodtál, hány szakcikket irtál beléjük s hány előadást tartottál szaküléseken. Messzire nyúlna méltatni munkáid¹⁾ hatását,

1) Csak a főbb munkákat idézem: Tanulmány a Najadeák szövettanáról. — Értekezések a term. tud. köréből XIV. 1884 VIII. szám. — Über die Schaumstruktur hauptsächlich bei Muskel- u. Nervenfasern. — Biol. Ctrbl. XI. 1891: 78—88. — Contractile u. leitende Primitivfibrillen. — Mitt. a. d. Zool. Station zu Neapel. X. 1892: 355—375. — Über die Muskelfasern von Ascaris. — Zeitschr. f. wiss. Mikroskopie X. 1893: 36—79. — Beschaffenheit und Function der Halsdrüsen von Hirudo medicinalis. — Orv. természettud. Értesítő II. Orvosi szak XIX. 1897: 37—77. — Nach welcher Richtung hin soll die Nervenlehre reformiert werden? — Biol. Ctrbl. IX: 527—38., 600—8., 625—48. — Das leitende Element des Nervensystems u. seine topografischen Beziehungen zu den Zellen. — Mitt. a. d. zool. Station Neapel XII. 1897: 495—748. — Die Mikrotechnik der thierischen Morphologie. I. Th. Braunschweig 1896: 1—322.; II. Th. Leipzig 1901: 321—600. Über einige neue mikrotechnische Vorrichtungen. — Verh. des V. Internat. Zool. Congr. zu Berlin 1901: 1—21. — Die drei verschiedenen Formen von Lichtzellen bei Hirudineen. — Abdr. a

legjobb tájékoztatót nyújt erről azon műved, melyet 1903-ban adtál ki a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kolozsvárott tartott XXXIII. vándorgyűlése alkalmából¹⁾).

Mint tanárnak, oktatónak is kiváló hatóképességed vala. Itt állok régebbi volt tanítványaidként, itt van koporsód előtt legelső nőhallgatód s miként Te mondád: azóta is neme közt legjobb, — itt vannak jelenkori tanítványaid, — mind tanúságot teszünk erről! Előadásod rendkívül tiszta, világos volt — csak bizony felette magas niveaujú, így eleinte annak megértése kemény munkánkba került, míg azon magaslatra fel tudtunk emelkedni. Szigorú logika jellemezte — költői lendületekkel sűrűn megtűzdelt előadásaid... Mikor az előadói emelvény mellett megjelenél, beszélni kezdtél — egészen átmagasztosult markáns arcod, magával ragadott minden

d. Verh. d. V. Internat. Zoologen-Congr. zu Berlin 1901: 1—20 — M. Heidenhains u. meine Auffassung der kontraktilen u. leitenden Substanz u. über die Grenze der Sichtbarkeit. — Anatomischer Anzeiger XXI. 1902: 61—80. — Meine angebliche Darstellung des Ascaris-Nervensystems—Zool. Anz. XXXII. 1907: 381. —5. — Ehrfahrungen in der Behandlung des Nervensystems für histologische Zwecke. I. Mitt. Methylenblau. — Zeitsch. f. wiss. Mikrosk. IX. 1892: 15—37. — A rögzíthetőség és főtthetőség különbözősége, mint az élettani állapot változásainak jele az idegrendszerben. — Akadémiai Értesítő Budapest 1908. XIX. k. 401—411. — Der Vergleich der Neurofibrillen mit Protoplasmaströmen od. Protoplasmafäden. — Folia Neuro-Biologica 1908: 289—99. — Neuere Beiträge zur Schneidetechnik—Zeitschr. f. wiss. Mikroskopie u. mikrosk. Technik XXIX. 1912: 449—515.

¹⁾ A kolozsvári tudományegyetem állattani és összehasonlító anatómiai intézete és ezzel ideiglenesen összekapcsolt szövét- és fejlődéstani intézet. p. 1—123.

figyelőt, pedig szinte mindig csak definiciókban beszéltél! Az új tudományos nemzedék nevelése lelki gyönyörűség vala Néked, s bámúlatos kitartással tartottad Magad is az állattani gyakorlatokat . . . Vizsgálatokon, szigorlatokon Te többet beszéltél, mint maga a jelölt s ha itt-ott, hajdan, vissza is vetted a jelöltet, mégis legtöbbször megúsza azt, mert jó lelked sajnált szomorúságot, bánatot okozni.

Az ifjúságot *tudományban erőssé, meg nem alkuvó magyarrá és idealistává* nevelted, minden egyetemi polgárt ilyené akartál formálni, miként műveidből Rád olvasható¹⁾, miként az életben működő sok jeles tanítványod példájából látható.

Az ifjúságért azonban nem csupán írásban tettél, hanem tettel is szolgáltad őket, amikor rectorságod idején a Diákasztal (Mensa Academica)-t házi kezelésbe vettétek, amiben jó emlékü **dr Pósta Béla**, nemkülönben **dr Pisztorý Mórné** fáradhatatlanul segítettek. Kolozsvárott a Petőfi-utcai Diákasztal impozáns épületét nemsokára rá koldusfillérekből hívtátok életre **néhai Pósta Bélával** együtt.

Ifjúságunk helyes irányban való nevelése érdekében Te is sikra szálltál, középiskoláink

1) Álom és Valóság. Melléklet a Kolozsvári Egyetemi Kör 1904-iki évkönyvéhez 1—18 — Szózat a magyar ifjúsághoz — Egyházi Ujság Kolozsvár VI. évf. 6., 8. szám. — Milyen ifjúságra van szüksége a magyar nemzetnek? — Alsóféhér c. lap Nagyenyed X. 1915. 27., 28. szám.

reformálása Előtted is elsőrendű cél volt). S mikor Kolozsvárott egyetemünkkel kapcsolatban a **Schneller István**-féle javaslat alapján egy új középiskola-typus alkotásáról volt szó, Magad is oroszánrészt vettél ki belőle annak testté formálásánál.

Átfogó nagy szellemed nem csupán az ifjúságot, hanem az egész társadalmat reformálni akarta. Kíméletlenül ostoroztad a rosszat, az önöst, síkra szálltál mindig az igazért, a jóért. Bámúlatos termékenységgel ontottad ilyen irányú cikkeid, tartottál ilyen irányú felolvasásokat. A Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908.-ik évi első évfolyamától kezdve rengeteg cikket írtál e folyóiratba, de másokba is, napilapokba és a t. Nagy biológiai tudásoddal a társadalomtudományt biológiai alapon művelted, de úgy, hogy *csak nemzeti, s pedig csak magyar alapon* művelhetjük — mondottad — mert „az általános emberi érdeket is csak így szolgálhatjuk“²⁾.

Nagy elmédnek valának végül elrejtettebb, a nagy nyilvánosság előtt ritkábban szereplő zugai. Ilyen volt a philosophia és a költészet . . . Magasreptű philosophicus gondolkodásod sok írásodból kimutatható, sok előadásod során kicsendült. De philosophiával „nem az ellen-

1) A természetrajz rendeltetése a középiskolákban s a biológia helye az általános műveltségben. — Emlékkönyv Kármán Mór huszonöt éves tanári munkásságának ünnepére. Budapest 1897: 182—191. — A természetndományok a középiskolában. — Magyar Paedagogia 1911. 10. szám: 1—18.

2) 1. Magyar társadalomtudomány Kiny. az Uránia 1907. VIII. évf. 6. számából: 9 old.

tét kedvéért“ foglalkoztál, mint természetvizsgáló, — „hanem a kiegyenlítés vágyának fölkelése céljából“ — saját szavaiddal élve!).

Hangulatoss, sok fájdalmas hűrt megpendítő költeményedből alig is jelent vala meg; ízelítőt hallgattunk néha az Erdélyi Irodalmi Társaság estélyein . . . Ezek kötete már csak opus posthumum lesz . . .

*

Hatalmas alkotásaid felett az áttekintés nehéz! Amennyiben ezt átfogni mégis sikerül, fájdalmasan állapítható meg Rólad, hogy tragicus életed folyása.

Te, aki csak javítani akartál, aki minden szépért, jóért, nemesért lelkesedtél, erőd, képességed odanyujtád azok érdekében segítségére, — nem kérdeve, mit adnak érte — nem okúlva a csalódásokon; aki a contra-selectio letörésén fáradoztál, aki kipellengérezted a corruptiót, ostorozója valál a rossznak: mit értél vele?? Haragot, gyűlöletet, ellenszenvet . . .

Te, aki izzó magyar voltál, akinek minden írásából a magyar faj imádata világlik ki — az Idők ádáz futása, vad rohama elsodorva Téged is positiódból, hiszen annak felbőszült árját nem Te, de egy egész világ nem tudta feltartani, íme! — feltartóztatlanul félrevágott Téged is . . . És Te 1919 januáriusától való fogságodban kimondhatatlanul sokat szenvedtél . . . Esményedért nehéz sorsot

1) Böhm Károly és a természettudományok. Besztercebánya 1913:66.

kellett átélned . . . S akad könnyen ítélő, aki egy világ kataklizma okát Benned szeretné megtalálni. Ez is tragicumod! hogy egyáltalán akadt bár egy is, aki ily felületesen ítél . . . A történetírás, hideg, obiectivus szemüvegén át nézve, eme vészterhes idők folyását — működésed kellő világításban adja¹⁾, s azok alapján emléked tiszta.

*

Itt Szegeden fájdalmas resignációval, de nem reményvesztetten néztél el a romok felett s még csak ma egy hete is bizakodással beszéltél előttem a magyar jövőt illetőleg, de már hozzáfűzted, hogy Te nem éred meg a jobb idők folyását . . . „Ti fiatalok csak csináljátok tovább“ — vala bucsúszavad hozzám.

A nagy emberek igaz profetiájával láttad előre a Magad sorsát, hiszen Magad írod: „Az elszalasztott kikelet“-ben, jövőbe-látó szemmel:

„Pedig tudom, ha újra eljössz,
Én ismét küzdök, fáradok,
Megint véresre sebzi vállam
Az iga, melyet ráarakok ;

A más bünéért túrve gáncsol,
A más bajáért szenvedőn
Húzom, s a májust és a rózsát
Élvezni nem leend időm.

¹⁾ Jancsó Benedek: A román irredentista mozgalmak története. Budapest 1920:472—3.

Bár azt tudnám, ha majd elaggok,
Munkára, harcra képelen,
Ha hasznom már nem látja senki,
Egy-egy tavasz jut még nekem !

De nem ! Én érzem, ott halok meg
Egy bús november alkonyán,
S lelkembem elfagy élvezetlen
A tavasz, melyet úgy kíván.“¹⁾)

A szó örökre elfagyott ím ajkaidon . . .
Immár leszállasz a sír mélyébe, itthagya
minket testileg, de ránk hagyva örökségként
szellemi javaid, melyet minden magyartudós
meg fog becsülni. Itt hagyád Feleséged, jó-
ban-rosszban, sok örömben, de igen súlyos
napjaidban is Melletted és Veled *mindíg*
hűségesen kitartó fele segítségdet . . .

Válnunk kell! . . . Légyen sokat hányatott
magyar szíved pihenése csendes; nyugodj
békében, de elébb légy közbenjáró a Ma-
gyarok nagy Istenénél, hogy porbatiport sze-
gény megmarcangolt Hazánk visszanyerje
régii dicsőségét, hogy mi kivertek hazatér-
hessünk otthonunkba, hogy visszatérjen a
lelkek nyugodalma . . .

Hőn imádott Erdély földjéből hozok ím
földet Néked, a kolozsvári Házsongárdból
rejtém keblembbe, amikor onnét kiűztek az
oláhok . . . Megosztom Veled, rászórom kint
koporsódra, könnyebb lesz álmod erdélyi
rög alatt . . .

Isten Veled Apáthy István!!

1) 1. Ujság, XVII. évf. 78. szám, Kolozsvár 1915 márc. 20. sz.

Utóírás

Búcsúztatómat mind mái napig nem tudtam sehohsem megjelentetni. Visszaútasította Egyetemem Tanácsa, azon indokolással, hogy az egyetem Actáiban („Beszédék“) gyászbeszédék nem jelentek meg. Hívatkoztam praecedensre, eredmény nélkül. Nem adta ki saját facultásom; ok: nincs pénze. Nem fogadta el kiadásra két keresztyén irodalmi vállalat r.-t. (Bpesten) sem.

E sok visszaútasítás után észbe kellett kapnom. Vagy személyemben van hiba, vagy *túléles* a photographia, amit adok. Vállalom mindkettőt.

Azok a szálak azonban, amelyek Apáthyhoz fűznek elsőéves egyetemi hallgató korom óta — egész haláláig, mégis kötelességemmé teszik, hogy ne hangozott vala el nyom nélkül mindaz, amit koporsójával szemben elmondottam, ezért kiadom magam, bár koldússzegény vagyok; de meg kell tennem, hogy odaűzhessem mégis keresztfájához lelkem *őszinte* virágszárait.

Szeged 1924. januárus-hó 15.-én.

Dr Apáthy István halála óta következő emlékezések jelentek meg mái napig:

Dr Gelei József: Országhires Apáthy Istvánról. — *Ellenzék*, Kolozsvár, 43. évf. 1922. 221. (okt. 1.), 223. (okt. 4.), 224. (okt. 5.) szám.

Hofrat Univ. Prof. **Dr. Michael Lenhossék:** Stefan v. Apáthy. — *Pester Lloyd* 69. Jahrg. Nr. 223. 1. Okt. 1922: 8—9.

Lambrecht Kálmán: Magyar tudós sorstragédiája. — *Nyugat* XV. évf. 21. szám, 1922. nov. 1.: 1248—1254. In *Magyarság* III. évf. 220., (528.,) sz. 1922. szept. 28.: 2—3.; 221., (529.), szám 1922. szept. 29.: 1.

Névtelen in *Világ* XIII. évf. 220. sz.; 1922. szept. 28.: 8; 221. szám 1922. szept. 29.: 2.

Dr Farkas Béla méltatásai: *Erdélyi Orvosi Lap* 1922. dec. 1. sz.; *Budapesti Szemle* 191. k. 1922: 226—233; *A Tenger* XIII. 1923: 7—10; *Rivista di Biologia* V. 1923. fasc. IV.

A. Bethe (Frankfurt a. M.): Stephan von Apáthy. *Klinische Wochenschrift* 2. Jahrg. No. 17. (Berlin);

Antonio Anile: Per un grande biologo dell' Ungheria. — *Popolo d' Italia*, Roma, 2 nov. 1923.

Dr T. Péterfi írt több amerikai és németországi lapba (Dr Farkas szíves magánközlése), de ezekről pontosabb adatok nem állanak rendelkezésemre.

Szilády Zoltán: *Apáthy István*. — *A Nép* IV. évf. 221. szám 1922. szept. 29.: 2. — *Állattani Közlemények* XXI. 1922.: 83.

Gaál István: *Apáthy István*. — *Dombovári Hirlap* VII. évf. 45. szám 1923. nov 4.

Balla Antal in *Pesti Hirlap* XLIV. évf. 223. (14.937.) szám 1922. okt. 1.: 10.

Richter Aladár: Megemlékezés Apáthy Istvánról. — *Budapesti Hirlap* 226. szám, 1922. okt. 4.: 4. *Magyarország* XXIX. évf. 221. szám, 1922. szept. 29.: 4.

